

© Wouter Kusters, 2019

Onbestemde klimaatstemmingen

Trauma's, waanzin en cynisme in tijden van apocalyptische angst

1. Inleiding

In dit artikel beschrijf ik enkele effecten van de dreigende ecologische catastrofes op de menselijke geestesgesteldheid, en onderzoek ik hoe deze op persoonlijk en maatschappelijk niveau worden verwerkt.

Klimaatverandering, opwarming van de aarde, massa-uitsterving van natuurlijke soorten, vernietiging van het ecologisch weefsel, het zijn onderwerpen die eenieder die de blik wel eens verder laat gaan dan de volgende loonstrook of de aanschaf van een nieuwe auto, ter harte gaan. De ongerustheid en bezorgdheid over de toekomst en het lot van de mensheid daarin, is de afgelopen jaren sterk toegenomen. Er is recentelijk een klimaatwet aangenomen, Urgenda heeft de “klimaatzaak” tegen de staat gewonnen, er is opnieuw een alarmerend en dringend rapport van de IPCC verschenen. Kortom, klimaatverandering is *hot*.

Ondanks de al jaren, zo niet decennialange bezorgdheid onder de mensen, en met name onder degenen die zich professioneel met klimaatwetenschap bezighouden, stevent de mensheid al tientallen jaren af in haar welbewuste, geplande activiteiten op vele klimaatrampen: zeespiegelstijging, oceaانvervuiling, temperatuurstijging, hongersnoden, natuurrampen, enz. enz.

Veel mensen denken er niet zo vaak aan, of maar even wel en dan weer niet. Of ze ontkennen het, of ze laten de gedachten eraan wel toe maar laten deze ook weer afketsen op onwankelbare identiteiten, op gewoontes en kortstondige schijnoplossingen: afval scheiden, een keer vaker de auto laten staan, toch maar D'66 in plaats van VVD stemmen. Het gewone leven gaat gewoon door, althans aan de oppervlakte, daaronder worden de basisvoorwaarden voor datzelfde leven, aangetast en langzaam tot in de kern vernietigd. De huidige moraal, de huidige opvattingen over wat ‘het goede leven’ is, de huidige dagelijkse leefwereld, zijn dan ook gekenmerkt door een *vals algemeen bewustzijn*, dat zijn eigen basis moet ontkennen, en dat in zijn ideologische bovenbouw schrill, blind en doof blijft voortduren, maar dat door stemmen en signalen van daarbuiten, van daaronder en daarboven, wordt bedreigd.

Vele anderen zien het niet meer zitten. Ze zijn tijdelijk of chronisch het vertrouwen kwijtgeraakt dat het nog goed komt met het klimaat. Of dat er nog hoop is gezien de diepte van de klimaatcrisis. De klimaatstemming van hopeloosheid en radeloosheid vliegt velen bij korte vlagen naar de keel, of houdt de mensen langere periodes bedrukt en terneergeslagen.

Voor ik dieper inga op deze diverse algemene klimaatstemmingen, eerst even kort hoe ik hier zelf in terecht ben gekomen, hoe ik hierin ‘sta’. Vroeger, dat wil zeggen, ooit in de twintigste eeuw, was ik me niet bewust van hoe erg het was. Natuurlijk was ik tegen kernenergie, tegen asfaltwegen en uitlaatgassen, tegen zure regen en het gat in de ozonlaag. Maar lange tijd dacht ik dat het met het milieu wel goed zou komen, net als met andere, moeilijke maar in principe oplosbare problemen, zoals analfabetisme of zelfs hongersnood. Ik geloofde toen nog in maatschappelijke vooruitgang en verwachtte dat het geleidelijk steeds beter zou gaan met de mensheid, of in ieder geval, niet al teveel slechter.

De afgelopen decennia ben ik daarin radicaal veranderd. Drie momenten gaven mij schokeffecten en waren mentale *tipping points*. Allereerst was het de bekende film *An Inconvenient Truth*, die als een *eye-opener* voor mij fungeerde voor de urgentie en onontkoombaarheid van het probleem. Daarna woonde ik een bewogen lezing bij van Marjan Minnesma. Maar mijn geestelijke klimaatomwenteling kwam tot voltooiing met het boek van

de Australische klimaatfilosoof Clive Hamilton uit 2010, genaamd *Requiem for a Species*. Clive Hamilton zegt daarover in een interview in Vrij Nederland:

“Inzicht in klimaatverandering ontstaat niet alleen door de cijfers te kennen. Er komt ook een ingrijpend gevoel bij kijken, dat je pas ervaart als de feiten je voluit raken. Sommigen noemen dit het *Oh shit, we are really in trouble*-moment. De een bereikt het door een wetenschappelijk artikel te lezen, anderen doordat ze, al vertrouwd met de feiten, een diepgaande ervaring in de natuur ondergaan. Of ze ontdekken op een andere verpletterende manier dat hun toekomstbeeld van de wereld verwoest is. Zo'n beleving is onontkoombaar traumatisch en als je die niet hebt ondergaan, doorgrond je ook het probleem niet, want dat is immens groot en transformerend. Het verkregen inzicht verandert je stemming, het vult je geest, het verandert het behang van je leven.”

2. Trauma-analyse

Hamilton heeft het hier over een ‘traumatische beleving’, die je zou moeten ondergaan om te kunnen veranderen. Maar als dat zo is, dan gaat het hier wel om een bijzonder soort trauma, anders dan de bekendere trauma's uit de psychopathologie.

Allereerst heeft Hamiltons traumatische beleving betrekking op een gebeurtenis die nog moet gaan plaatsvinden, in de *toekomst*. Gewoonlijk hebben trauma's hun oorsprong in het verleden en kunnen ze verholpen worden – of op z'n minst leefbaar gemaakt - door afstand van dat verleden te nemen, en door te leren en te aanvaarden dat de traumatische gebeurtenis werkelijk voorgoed voorbij is, en alsmaar verder wegzakt in de tijd. Wanneer gewone trauma's worden verwerkt, worden heftige angst- en paniekgevoelens geleidelijk aan dan ook minder. Maar bij het klimaattrauma ligt dit helaas anders. De traumatiserende gebeurtenis komt vanuit de toekomst op ons af, steeds naderbij, dringt zich steeds meer op, en laat zich steeds meer voelen. Hoe meer tijd er verstrijkt, hoe groter het trauma juist zal worden, en hoe vaker angst en paniek zullen optreden.

De gewone trauma's van de psychopathologie dringen ook op andere manieren binnen in het menselijk leven dan het trauma van de klimaatcrisis. Wanneer bijvoorbeeld iemand veel geweld heeft meegemaakt, kan dit geweld zich in zuiver lichamelijke sensaties vastzetten, en op latere leeftijd kan zo'n trauma zich buiten het alledaagse bewustzijn om, herhalen in traumatische herbelevingen. Het klimaattrauma daarentegen grijpt initieel niet aan op het onbewuste lichaam, maar juist op de bewuste geest. Het dringt binnen via die typische vergeestelijkte vermogens, zoals die van de cognitie, de voorspelling, het voorstellingsvermogen, de verbeelding, de fantasie. Pas secundair kan het klimaattrauma doorwerken op de meer lichamelijke niveaus en expressie krijgen in meer lichamelijke, of ‘psychosomatische’ uitingen van wanhoop, apathie en neerslachtigheid.

De omgekeerde tijdsstructuur van het klimaattrauma zorgt voor een andersoortige overrompeling. Bij het bekendste Westerse collectieve trauma van de twintigste eeuw kon achteraf gezegd worden, *Wir haben es nicht gewusst*, maar door het temporeel andere, *anticipatorische* karakter van het klimaattrauma doet zich het paradoxaal gespleten feit voor dat men met de ogen wijd open, toekomstbewust zich in de ellende stort – *Wir wissen es* – en toch gebeurt het. Of zoals Bruno Latour zegt (2017: 25): “De alarmsignalen hebben weerklonken, ze zijn één voor één uitgeschakeld. De mensen hebben hun ogen opgedaan, ze hebben gezien, ze hebben geweten en ze zijn met hun ogen stijfdicht voortgeraasd!”

De omgekeerde tijdsstructuur zorgt ook voor andere mogelijkheden om het trauma te ontkennen. Bij de meer reguliere trauma's kan de oorzaak van het trauma ontkend worden doordat de heftige gebeurtenis niet in het voor het bewustzijn onmiddellijk toegankelijke geheugen is opgenomen. Daarnaast kunnen daders of getuigen bij het trauma er belang bij hebben over de heftige gebeurtenis te zwijgen om zo de doorwerking van het trauma op

sociaal en moreel niveau te voorkomen - denk aan trauma's na geweld of seksueel misbruik. Ook bij het klimaattrauma zijn het met name de daders en hun handlangers die baat hebben bij de ontkenning, zoals bijvoorbeeld de verantwoordelijken uit de fossiele brandstoffen-industrie, hoewel uiteraard gegeven de aard en potentieel diepe insnijding van het trauma de ontkenning niet beperkt blijft tot de direct verantwoordelijken. De ontkenning van het klimaattrauma wordt daarbij nog eenvoudiger gemaakt, doordat de oorzaak ervan in de toekomst ligt, die per definitie ook een schijn van onzekerheid, onbekendheid en veranderbaarheid heeft. En pas wanneer het voorgoed te laat is, en mensen echt lichamelijk de effecten krijgen ingebrand of ingegoten, pas dan zal de klimaatontkenning worden opgevat als morele overtreding, net als het liegen of ontkennen van evident seksueel misbruik, of de Holocaustontkenning. Wellicht zal klimaatontkenning dan op basis van het in de ggz veelgebruikte gevaarcriterium ook onderdeel worden van een nieuwe ecologisch verantwoorde DSM, en een taboe worden in een nieuw spiritueel-ecologische klimaatregime van ordestelling.

Het klimaattrauma is ten slotte ook nog van een bijzondere aard, omdat het de hele mensheid aangaat, en daardoor meer lijkt op eerdere collectieve sociaal-historische trauma's, zoals dat van oorlog, hongersnood of andere ingrijpende maatschappelijke crises.

3. Bovenmenselijk

Maar er zijn ook belangrijke verschillen tussen het klimaattrauma en andere collectieve trauma's. Oorlog zal allicht onderdeel van de klimaatcrisis zijn - dat is het nu al - maar de klimaatcrisis omvat meer en is diffuser. Van de Tweede Wereldoorlog kan nauwkeurig gezegd worden in welke periode en in welke landen die plaatsvond. De plaats en tijd van de klimaatcrisis is veel minder duidelijk aan te wijzen. Wanneer komen de echte grote klimaatcatastrofes? Of zijn we er al onderdeel van? En zo ja, sinds wanneer dan? Sinds eind 20ste eeuw (Naomi Klein), sinds de Tweede Wereldoorlog (Clive Hamilton), sinds de opkomst van het kapitalisme (Jason Moore), of eigenlijk al sinds de agrarische revolutie (Timothy Morton)? De klimaatcrisis is onbevattelijk groot, van een essentieel andere orde dan alle andere gebeurtenissen uit de geschiedenis van de mensheid. Ze overstijgt de westerse moderne geschiedenis van oorlogen, kolonialisme en maatschappelijke crises; ze overstijgt de grote culturele geschiedenis van opkomsten en ondergangen van beschavingen en wereldrijken. Ze is niet zozeer een gebeurtenis *in* de menselijke geschiedenis, maar eerder de afsluiting ervan.

De klimaatcrisis hoort niet bij de cultuurgeschiedenis, noch bij sociale geschiedenis, maar bij de *natuur*geschiedenis; het gaat om de vernietiging van de natuurlijke bestaansvoorwaarden van de mensheid. De verwachtingen en perspectieven van de klimaatcatastrofe zijn bovenmenselijk, buitenmenselijk en duizelingwekkend. Als lemmingen stormt de mensheid af op een diepe afgrond in de geschiedenis, de tijd, in de geologie, de geografie en de ruimte. Een afgrond van waaruit problemen, vragen en misschien wel verwijten opstijgen die te buitenissig zijn voor het menselijk bevattingsvermogen, en die duizelingen en verbijstering teweegbrengen, waarvoor de term trauma eigenlijk een te voorzichtige, te bescheiden benaming is. De eerste voorzichtige benamingen van deze afgrond, en de krachten en machten die hierin rondwaren zijn verkend in onder andere het werk van Bruno Latour, Clive Hamilton, Timothy Morton en Peter Sloterdijk. Om enig zicht nog te kunnen krijgen in dit duister, nog enige begrijpelijke taal te veroveren en te construeren, moeten volgens hen allereerst de oude, mentale en institutionele scheidslijnen tussen wetenschap en politiek, tussen religie, cultuur en natuur verdwijnen. Denk hierbij aan het oproepen, aanroepen en tegenroepen van Gaia door Latour in zijn latere werk. Denk ook aan de suggesties die Peter Sloterdijk doet in zijn laatste hoofdstuk van *Je moet je leven veranderen* (p. 460):

“De enige autoriteit die tegenwoordig mag zeggen: ‘Je moet je leven veranderen!’ is de wereldwijde crisis waarvan sinds enige tijd iedereen merkt dat ze begonnen is haar apostelen de wereld in te sturen. Ze bezit autoriteit omdat ze zich beroept op iets onvoorstelbaars waarvan ze de voorafschaduw is: de wereldwijde catastrofe. Je hoeft niet religieus muzikaal te zijn om te begrijpen waarom de grote catastrofe de godin van de eeuw moest worden. Omdat ze beschikt over de aura van het ontzaglijke, krijgt ze de fundamentele kenmerken die tot dusver werden toegeschreven aan de transcendente machten: ze blijft verhuld maar openbaart zich al in tekens; ze is onderweg maar haar voorboden zijn al daadwerkelijk aangekomen; ze presenteert zich aan individuele intelligenties in schrille visioenen en gaat tegelijkertijd het menselijke voorstellingsvermogen te boven; ze laat afzonderlijke individuen voor zich werken en benoemt die tot profeten; in haar naam wenden haar afgevaardigden zich tot de medemensen maar ze worden door de meesten als lastpakken geweerd.”

Het gaat hier om gebeurtenissen en voorspellingen die nog wel verwoord kunnen worden in syntactisch correcte, acceptabele zinnen, maar waarvan de diepere betekenis nauwelijks te vatten is. Het is eenvoudiger, draaglijker en vrolijker om de implicaties van wat ons te wachten staat te ontkennen, te negeren of te vergeten. Ik denk bijvoorbeeld aan toekomstige mogelijkheden zoals:

- de dood van het Amazoneregenwoud
- het verdwijnen van de gletsjers van de Himalaya
- het vrijkomen van Siberische methaanvoorraden
- het onleefbaar worden van grote delen van Afrika en Zuid- en Oost-Azië.
- de afname van het aantal mensen tot minder dan een miljard
- het verdwijnen van de grotere zoogdieren incl. wellicht de mens

Bij doorleving en doordenking van dergelijke scenario's wordt menigeen uit de gewone historische mensentijd geslingerd, om met de gedachten, angsten en verlangens in een veel groter onmetelijk, bijna kosmisch verhaal te belanden. Zo worden er bijvoorbeeld vergelijkingen getrokken met tijden van honderdduizenden of miljoenen jaren geleden. Tijden dat er geen ijs op de polen lag. Tijden van de eerdere grote uitstervingen van natuurlijke soorten. In de verbeelding komen traumatische beelden van eerdere oorlogen, hongersnood en natuurrampen terug, vermengd met ondenkbare voorstellingen en ondraaglijke fantasieën uit het horror genre en het apocalyptische science fiction genre.

Deze verwachtingen over de diepste afgronden van de tijd, de angst en de dood werpen hun schaduw vooruit, en veranderen voor velen de alledaagse werkelijkheid in een valse schijnwerkelijkheid. De apocalyptische gedachten zijn duurzaam onleefbaar, ondraaglijk, wanneer je ze echt tot in hun consequenties doordent en doorfantaseert, en ze zijn nauwelijks te integreren in het leven en de praktijk van alledag.

Om op tekstueel, verbaal niveau hier toch enige grip op te houden en expressie van te krijgen, lijkt het raadzaam om naast de dialoog met ecologisch denkers als bovengenoemden, ook terug te reizen naar eerdere situaties van dreigende apocalypse. Ik denk hierbij specifiek aan de – nu nog steeds dreigende, maar soms ‘vergeten’ – mogelijkheid van een nucleaire Holocaust, waarover de angst en wanhoop in de tweede helft van de twintigste eeuw – met nog ‘verse’ herinneringen aan de Eerste Holocaust - goed doorgedrongen is, en waarvan tekstueel uitgebreid rekenschap is afgelegd in werk als dat van o.a. Günther Anders en Karl Jaspers (zie verder ook vooral: Ulrich Körtner: *Weltangst und Weltende*).

Kortom, boven ons hoofd hangt het zwaard en onder onze voeten zakt de bodem weg: er dreigt een wereldcatastrofe, waarvan we de tragiek en waanzin niet kunnen toelaten in ons

normale bestaan. Om nogmaals Clive Hamilton te citeren: “Today the greatest tragedy is the absence of a sense of the tragedy”.

4. Klimaatwaanzin

De huidige tijd is niet ingesteld op dergelijke tragiek, en de eisen van psycho-sociale normaliteit verbieden het om te intens, te massaal te treuren en te wanhopen over het grote sterven. De stemming dient opgewekt en gezellig te zijn, hoopvol en optimistisch. Klimaatpaniek, klimaatwoede, klimaatwaanzin zijn ongewenste stemmingen, die alleen maar de maatschappelijke orde verstoren en daarmee vallen onder de psychische stoornissen.

Hierdoor zijn apocalyptisch denken en alarmisme bijna een soort scheldwoorden geworden in beschouwingen over het klimaat. Ook in grote delen van de klimaatbeweging heersen de maatschappelijke aanpassingseisen van normaliteit, positiviteit, effectiviteit en actiegerichtheid. Misschien omdat bij het efficiënt organiseren en effectief uitvoeren je niets hebt aan mensen die er het bijltje bij neergooien. Want, zo wordt beweerd in de zogenaamde ‘klimaatpsychologie’, met verhalen over het eind der tijden schrik je de mensen alleen maar af. Dan worden ze nog apathischer, en daar schiet niemand iets mee op. De mensen willen niet weten hoe verschrikkelijk en onvermijdelijk de catastrofes zijn. De waarheid over de ernst van de zaak moet verhuld worden, omdat het effect van de waarheid belangrijker wordt geacht dan de waarheid zelf.

En om levensvatbaar te zijn organiseert de openlijke klimaatbeweging zich dan maar pragmatisch langs de normen en waarden van een geveinsd optimisme, tegen beter weten in, van een planmatig activisme dat koppig tegen alle natuurwetten in volhoudt dat druppels op gloeiende platen niet zullen verdampen. De klimaatbeweging is doordrongen van een nuchtere kordaatheid en communicatieve redelijkheid en richt zich op kleine bereikbare, zichtbare en meetbare doelen. En door deze mentaliteit sluit ze naadloos aan bij dezelfde vrije ondernemingsgeest en hetzelfde mensbeeld als dat van het Westers kapitalisme dat ons op de eerste plaats zo diep in de ellende had gestort. Men blijft er op vertrouwen dat de onmetelijke catastrofe toch op een of andere manier meetbaar en beheersbaar zal zijn, of zal worden. Hierdoor functioneert een groot deel van de klimaatbeweging als niet veel anders dan als aflat of uitlaatklep van het grote systeem dat ons allen naar de ondergang voert.

Maar hoewel alarmisme en apocalyptiek alom worden onderdrukt en veracht, dringt de opkomende klimaatwaanzin zich langzaam door de kieren en gaten heen. Het systeem is lek aan alle kanten, en de paniek is nauwelijks nog in toom te houden.

Laatst was ik bij één van die vele voortkabbelende gespreksdagen over de toekomst van de geestelijke gezondheidszorg toen op onverwacht moment één van de aanwezigen zich niet meer inhield. De dam brak door, de vonk stak aan, de veenbrand werd even zichtbaar. Ze overtrad de voorschriften van het normale spreken, de stilzwijgende gespreksagenda, het weloverwogen beschouwen en het redelijk handelen en ze viel uit in een felle monoloog tegen de mentaliteit van de westerse alles kapotmakende mens, tegen het kapitalisme en tegen de mens als mislukte diersoort die zijn eigen biotoop vernietigt. Uit naam van haar dochter, de nog zwijgende ongeborenen, het verdriet van de doden. De rest van de zaal zat er wat verbouwereerd bij, beschaamd, hulpeloos, schuldig, hopeloos. Want daar hadden we het toch niet over? Dat was toch niet aan de orde? Maar ze had natuurlijk volkomen gelijk. Hoe kunnen we in de geestelijke gezondheidszorg nu nog redelijk en weloverwogen praten over de toekomst van geestesstoornissen als de wereld zelf volkomen waanzinnig is geworden? Wie durft op de rand van de afgrond nog te beweren onderscheid te kunnen maken tussen de gezonden en de waanzinnigen? Hoe kunnen we nog een goed functionerend mens definiëren, wanneer het goed functioneren binnen het systeem de basisvoorwaarden van het systeem zelf aanvreet?

In het licht van de klimaatstemming draaien de gebruikelijke termen en categorieën van de psychopathologie zich binnenstebuiten. Het gebruik van termen als trauma, depressie, waanzin, angst en paniek zal onzinnig worden om patiënten van behandelaars te onderscheiden, het kaf van het koren, en innerlijke problemen van wereldproblemen.

Nog een voorbeeld van de gekantelde betekenis van de term waanzin, vinden we in een notitie die de Duitse klimaatwetenschapper Stefan Rahmstorf maakte. Op de vraag hoe hij zich ‘werkelijk voelt’ over het klimaat, antwoordde hij met het volgende:

“Sometimes I have this dream.

I’m going for a hike and discover a remote farm house on fire.

Children are calling for help from the upper windows. So I call the fire brigade. But they don’t come, because some mad person keeps telling them that it is a false alarm.

The situation is getting more and more desperate, but I can’t convince the firemen to get going.

I cannot wake up from this nightmare.”

Bij Latour zien we ook een kanteling in het begrip van waanzin, wanneer hij achtereenvolgens schrijft (2017: 25, 29, 30):

“‘Een verstoring van de verhouding tot de wereld’, zo luidt de geleerde term voor waanzin. We begrijpen niets van ecologische mutaties als we niet beseffen hoezeer ze iedereen tot waanzin drijven...Geen twijfel mogelijk, van ecologie word je gek; dat moet ons uitgangspunt zijn. Niet om onszelf zo nodig te behandelen, maar alleen om te leren voortleven zonder te worden meegesleept door ontkenning, of door hybris, of door depressie, of door de hoop op een redelijke oplossing, of door een vlucht in de woestijn. Er is geen genezing voor het toebehoren aan de wereld... In die zin is ecologie een nieuwe waanzin en tegelijk een nieuwe manier om tegen oudere vormen van waanzin te vechten. Als we onszelf zonder hoop op genezing willen behandelen, is er geen andere oplossing: we moeten tot de bodem gaan van de ontredde toestand waarin we allemaal verkeren, welke nuances onze angsten ook aannemen.”

Hier verandert waanzin van betekenis. Het is een psychopathologisch effect van de klimaatverandering, dat echter niet moet worden bestreden of ontkend, en dat uiteindelijk tot op de bodem moet worden geëxploreerd, om te worden ingezet tegen de ‘oudere vormen van waanzin’, van klimaatontkenning, en van het bovengenoemde ‘valse bewustzijn’.

5. Waan en argwaan

Nu ik het belang van de diepe klimaatstemmingen heb besproken, wil ik hier nog enkele zijdelingse kanttekeningen bij plaatsen, die behalve zijdelings, toch ook onderdeel zijn van de kern. Allereerst dient te worden opgemerkt dat we sowieso sterfelijk zijn. Wanneer je je langdurig opwindt over het klimaat, dan lijkt het soms net alsof het alleen maar die klimaatcrisis zou zijn, die de toegang zou versperren tot het geluk en de onsterfelijkheid. Terwijl, ook wanneer je je geheel wrijvingsvrij op zonne-energie en windenergie zachtjes zou laten voortglijden over de wateren en door de lucht, ook dan ben je nog steeds even sterfelijk. En ook dan had het gehele leven nog steeds geen evidente, vanzelfsprekende zin. Soms lijkt het erop - en ik spreek voor mijzelf, laat dat duidelijk zijn - dat de klimaatcrisis ons ook een beetje heeft gered van de twintigste-eeuwse ‘malaise van de moderniteit’.

Want eindelijk is er weer iets dat het leven richting, zin en betekenis kan geven. Eindelijk weer een maatstaf voor goed en kwaad. En ook eindelijk iets waarmee je boven je alledaagse onbenullige leven kan worden uitgetild. De kleinste handelingen, het gebruik van

warm water bij de afwas, het eten dat je eet, de keuzes voor fiets of auto, krijgen door de alom aanwezigheid van de klimaatcrisis een diepere, zwaarwichtiger, morele, zoniet spirituele, betekenis. Door de klimaatcrisis veranderen de mensen in onze tijd van onbeduidende aardse schepsels in machtige actors in een weliswaar tragisch maar ook groots en meeslepend wereldhistorisch of zelfs wereldgeologisch drama. We gaan er van gloeien en groeien, trekken onze menselijke kleren aan, zetten onze menselijke al te menselijke maskers op, met een magische hoed, vol symbolisch/imaginaire 'oplossingen', strooien in het rond, en dansen affirmatief in vergetelheid mee in *das Endspiel*. Hoewel de klimaatstrijd over het diepste negatief gaat, bestaat haar positieve spin-off erin dat ze eindelijk weer een identiteit biedt, en een praktisch leefbaar middel om jezelf en anderen moreel te kunnen beoordelen.

Bovendien moeten bij alle goede zorgen en betrokkenheid ook de eigen heimelijke vileine gedachten en diabolische neigingen niet ontkend worden. Want het is natuurlijk heel erg vervelend dat de mensheid ten onder gaat, maar ergens is het ook best een aangenaam idee. Want als we dan gaan, dan gaan we met z'n allen. We nemen iedereen mee, en ze blijven niet langer achter onze rug om doorfeesten zonder ons. Als multi-kamikaze-chauffeurs op het gaspedaal! Auto-gas, auto-de-immunisering, en via een feedbackloop, sterven we onszelf uit, we selecteren onszelf de evolutie uit, voor *immer wieder!* Het geeft ook wel een machtig en trots gevoel om bij dat satanisch-sublieme deel van de mensheid te behoren dat zichzelf zo ver weet te overstijgen, dat het in staat is zichzelf te vernietigen. Vandaar ook het wijdverspreide verlangen naar versnelling, naar 'acceleratie' (met haar school van accelerationisten) van de disruptie en de verdieping van de crises en de catastrofes. Immers, het zou toch jammer zijn als de wereld ten ondergaat in een grote finale, en dat jezelf, vlak voor de finish, er niet bij kan zijn.

Deze laatste wat argwanende bespiegelingen over menselijke duistere beweegredenen zou ik zeker willen betrekken bij iedere klimaattherapie of klimaatgesprek. Want de klimaatcrisis is diep verbonden met kwesties van hoe te leven, hoe te sterven. Hoe om te gaan met je eigen sterfelijkheid en met het sterven van je naasten, van vreemden en dat van andere natuurlijke – en desnoods onnatuurlijke - soorten. Daarom moeten klimaatpsychiatrie en klimaatfilosofie zich niet laten verleiden om te snel de negatieve gevoelens van paniek, angst en depressie te beheersen, te managen en om te zetten in positieve klimaatacties en gedragsverandering. Psychiatrie en filosofie zouden zich juist meer moeten richten op de onderliggende problematieken en complexen van afhankelijkheid, van macht en onmacht, van controle en overgave en van existentiële oriëntatieveranderingen in ruimte en tijd. Want anders blijven het slechts cosmetische aanpassingen en versterkingen van het systeem.

En wanneer we het verwijt of de stem die opstijgt uit de afgrond van de klimaatcrisis serieus op ons in laten werken, moeten we de verleiding weerstaan deze stem opnieuw vast te leggen in de taal van de oude orde die ons nu juist naar die afgrond dreef. Om Hamiltons woorden tot slot nog maar eens te herhalen:

“Ons toekomstbeeld van de wereld is verwoest. Zo'n beleving is onontkoombaar traumatisch en als je die niet hebt ondergaan, doorgrond je ook het probleem niet, want dat is immens groot en transformerend. Het verkregen inzicht verandert je stemming, het vult je geest, het verandert het behang van je leven.”

Geraadpleegde literatuur

Anders, G. (1972). *Endzeit und Zeitenende. Gedanken über die atomare Situation*. München: Beck.

Hamilton, C. (2010). *Requiem for a Species: Why We Resist the Truth about Climate Change*. London: Earthscan.

- Hamilton, C. (2014). Klimaatexpert Clive Hamilton: 'Het is al te laat'. In: Vrij Nederland, 11 april 2014, <https://www.vn.nl/klimaatexpert-clive-hamilton-het-is-al-te-laat/>
- Jaspers, K. (1957). Die Atombombe und die Zukunft des Menschen. München: Piper.
- Klein, N. (2014). No time: verander nu, voor het klimaat alles verandert. Vertaald uit het Engels door Ineke van den Elskamp. This Changes Everything. Capitalism vs. the Climate. Amsterdam: De Geus.
- Körtner, U. (1988). Weltangst und Weltende. Eine theologische nterpretation der Apokalyptik. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Latour, B. (2017 [2015]). Oog in oog met Gaia. Acht lezingen over het Nieuwe Klimaatregime. Vertaald uit het Frans door Rokus Hofstede en Katrien Vandenberghe, Face a Gaïa. Huit conférences sur le Nouveau Régime Climatique. Amsterdam: Octavo.
- Morton, T. (2018 [2016]). Duistere ecologie. Voor een logica van de toekomstige co-existentie. Vertaald uit het Engels door Huub Stegeman, Dark Ecology. For a Logic of Future Coexistence. Amsterdam: Boom.
- Rahmstorf, S. (2015). Op *Is this how you feel?* Op: <https://www.isthishowyoufeel.com/this-is-how-scientists-feel.html#stefan>.
- Sloterdijk, P. (2011 [2009]). Je moet je leven veranderen. Over antropotechniek. Vertaald uit het Duits door Hans Driessen. Du musst dein Leben ändern. Über Anthropotechnik. Amsterdam: Boom.